

Europese netwerken en structuren voor opleiding

De ontwikkelingen in de Europese wetgeving en de toegenomen mobiliteit van de Europese burgers hebben in de afgelopen tien jaar op Europees niveau tot een duidelijke behoefte aan voortdurende bijscholing van beoefenaars van juridische beroepen geleid. Die bijscholingsactiviteiten worden, vaak met financiële Europese steun, aangeboden door diverse met steun van de lidstaten opgezette Europese structuren, en enkele beroepsorganisaties.

Opleidingsnetwerken en -structuren op Europees niveau

Beroepsorganisaties die opleidingsactiviteiten aanbieden op Europees niveau

Justitiële netwerken op EU-niveau die samenwerken met het ENJO op het gebied van Europese justitiële opleiding

Opleidingsnetwerken en -structuren op Europees niveau

Afhankelijk van hun beroep en hun specifieke behoeften kunnen beoefenaars van juridische beroepen zich tot een van de hieronder kort gepresenteerde structuren wenden. Er worden ook veel opleidingen aangeboden door universiteiten en private aanbieders van scholingen.

Voor rechters en aanklagers

Europees netwerk voor justitiële opleiding (ENJO)

Het in 2000 opgerichte [ENJO](#) ontwikkelt opleidingsnormen en -leerplannen, coördineert justitiële opleidingsprogramma's en uitwisselingen en bevordert de samenwerking tussen nationale opleidingsstructuren voor rechters en aanklagers. Het secretariaat-generaal van het ENJO bevindt zich in Brussel (België). Een overzicht van de activiteiten van het ENJO vindt u [hier](#).

Voor alle beoefenaars van juridische beroepen

De Academie voor Europees recht (ERA)

De [ERA](#) organiseert conferenties, seminars, beroepsgerichte cursussen en beleidsdebatten over verschillende aspecten van het EU-recht, afgestemd op beoefenaars van alle juridische beroepen. De ERA is gevestigd in Trier (Duitsland). Een overzicht van de activiteiten van de ERA vindt u [hier](#).

Europees Instituut voor Bestuurskunde – Europees Centrum voor rechters en advocaten (EIB)

Een van de aandachtsgebieden van het [EIB](#) is opleiding in het EU-recht. De cursussen worden afgestemd op de behoeften van rechters, beoefenaars van juridische beroepen, EU- en nationale ambtenaren en particuliere advocaten. Het EIB heeft centra in Maastricht (Nederland), Luxemburg, Barcelona (Spanje) en Warschau (Polen). Een overzicht van de activiteiten van het EIB vindt u [hier](#).

Beroepsorganisaties die opleidingsactiviteiten aanbieden op Europees niveau

De volgende organisaties die op Europees niveau beoefenaars van juridische beroepen vertegenwoordigen, bieden op *ad-hoc* basis opleidingsactiviteiten aan.

Advocaten en juridisch raadgevers

De Raad van de balies van de Europese Unie - [CCBE](#)

Notarissen

De Raad van notarissen van de Europese Unie - [CNUE](#)

Deurwaarders

Justitiële netwerken op EU-niveau die samenwerken met het ENJO op het gebied van Europese justitiële opleiding

Het ENJO brengt alle nationale instanties voor justitiële opleiding van de EU-lidstaten samen en is als zodanig het best geplaatste orgaan om justitiële opleiding te coördineren en verder te ontwikkelen. Het werkt samen met andere justitiële netwerken op EU-niveau, waarvan de respectieve doelstellingen en opleidingsgerelateerde activiteiten in de volgende informatiefiches worden voorgesteld:

- Het Europees Netwerk van Raden voor de rechtspraak ([ENCJ](#))
- Het netwerk van voorzitters van de Hoge Rechtscolleges van de Europese Unie
- Vereniging van Raden van State en Hoogste Administratieve Rechtscolleges van de Europese Unie ([ACA-Europe](#))
- Het Europees Justitieel Netwerk ([EJN](#))
- Het Europees justitieel netwerk in burgerlijke en handelszaken ([EJN-civiel](#))
- De Vereniging van Europese bestuursrechters ([AEAJ](#))
- De Vereniging van Europese mededingingsrechters ([AECLJ](#))
- De Europese vereniging van mediationrechters ([GEMME](#))
- De Europese vereniging van rechters die arbeidsrechtelijke zaken behandelen ([EALCJ](#))
- De Internationale vereniging van rechters die vreemdelingenzaken behandelen ([IARLJ](#))
- Het EU-Forum van milieurechters ([EUFJE](#))
- Europees Netwerk van openbare aanklagers die milieudelicten vervolgen ([ENPE](#))

Het verslag van het project van 2013-2014 ter bevordering van de samenwerking tussen het ENJO en de bovengenoemde netwerken is hier te raadplegen.

Deze pagina wordt beheerd door de Europese Commissie. De informatie op deze pagina geeft niet noodzakelijk het officiële standpunt van de Europese Commissie weer. De Commissie aanvaardt geen enkele verantwoordelijkheid of aansprakelijkheid voor informatie of gegevens waarnaar in dit document wordt verwezen. Gelieve de juridische mededeling te raadplegen voor de auteursrechtelijke regeling voor Europese pagina's.

Laatste update: 24/01/2019

Academie voor Europees Recht (ERA)

De Academie voor Europees Recht (AER) heeft als doelstelling het bevorderen van het begrip en de juiste toepassing van het Europees recht door het aanbieden van opleidingen en organiseren van discussie- en informatie-uitwisseling voor rechtsbeoefenaars uit heel Europa.

Doelgroepen

De AER werkt met alle rechtsbeoefenaars:

- Rechters
- Openbare aanklagers
- Advocaten met een eigen praktijk
- Notarissen
- Interne juridische adviseurs en bedrijfsadvocaten
- Wetshandhavingsfunctionarissen
- Advocaten in het openbaar bestuur

Soorten opleidingsactiviteiten die zijn ontwikkeld

Zoals uiteengezet in de mededeling van de Europese Commissie over justitiële opleiding van september 2011 heeft de AER "uitgebreide ervaring met het succesvol organiseren van seminars in verband met het recht van de Unie voor een multicultureel publiek". De AER biedt in haar centrum in Trier (vlakbij de juridische hoofdstad van de EU, Luxemburg), in Brussel en elders in Europa conferenties en cursussen op verschillende niveaus aan:

- Jaarlijkse **conferenties en fora** voor het analyseren van en debatteren over de nieuwste ontwikkelingen
- **Seminars** over een specifieke ontwikkeling voor rechtsbeoefenaars ten behoeve van een gedetailleerde bestudering
- **Basiscursussen** als inleiding op een specifiek terrein van het EU-recht
- **Briefings** in Brussel voor het analyseren van actuele ontwikkelingen in het EU-recht
- Cursussen juridisch taalgebruik

De AER biedt tevens:

- **E-learningcursussen en -hulpmiddelen**
- **E-presentaties** van topexperts in EU-recht
- Een driemaandelijkse **juridische krant** met de titel "*ERA Forum*"

De opleidingsprogramma's van de AER bestrijken alle facetten van het EU-recht:

- Europees publiekrecht, bijvoorbeeld institutioneel recht, grondrechten, asiel- en immigratierecht, milieurecht, belastingrecht
- Europees privaatrecht, bijvoorbeeld consumentenrecht, arbeids- en sociaal recht, internationaal privaatrecht, justitiële samenwerking in burgerlijke zaken
- Europees ondernemingsrecht, bijvoorbeeld mededingingsrecht, overheidsopdrachten, intellectueel eigendom, vennootschapsrecht, financiële diensten
- Europees strafrecht, bijvoorbeeld justitiële samenwerking in strafzaken, politieke samenwerking

Activiteiten 2015

In 2015 organiseerde de ERA **157 opleidingsevenementen**, die werden bijgewoond door 6 903 **rechtsbeoefenaars uit 54 landen**. Ook werden 7 **e-learningcursussen** en ongeveer 60 e-presentaties aangeboden.

De deelnemers hadden de volgende **beroepsachtergrond**:

- Rechters: 27 %
- Openbare aanklagers: 5 %
- Advocaten met een eigen praktijk: 24 %
- Interne juridische adviseurs: 5 %
- Wetshandhavingsfunctionarissen: 1 %
- EU-functionarissen: 7 %
- Ministeriële ambtenaren: 6 %
- Overige ambtenaren: 9 %
- Academics: 5 %
- Vertegenwoordigers van stichtingen/ngo's: 4 %
- Overigen: 6 %

Internationale partnerschappen/overeenkomsten

Als medeoprichter van het **Europees netwerk voor justitiële opleiding** (ENJO) werd de ERA in 2013 herkozen voor het stuurcomité van het ENJO voor de periode 2014-2017. Voor diezelfde periode werd de AER gekozen tot voorzitter van de werkgroep Programma's en lid van de werkgroep Technologieën van het Netwerk. De AER onderhoudt nauwe betrekkingen met individuele nationale instellingen die justitiële opleidingen verzorgen. Met sommige daarvan heeft zij raamovereenkomsten gesloten voor de gezamenlijke organisatie van opleidingsactiviteiten voor magistraten.

De ERA werkt ook regelmatig op projectbasis samen met de [Raad van de balies van de Europese Unie](#) (CCBE), de [Raad van notarissen van de Europese Unie](#) (CNUE), de [Europese vereniging van bedrijfsjuristen](#) (ECLA) en andere Europese en nationale organisaties voor juristen.

Als stichting van algemeen nut is de ERA ook lid van het ["European Foundation Centre"](#) (EFC)(Europees centrum voor stichtingen).

Historie

De ERA werd in 1992 opgericht op initiatief van het Europees Parlement. De grondleggers waren het Groothertogdom Luxemburg, het *Land* Rijnland-Palts, de stad Trier en de "Friends of ERA Association". Sindsdien hebben 25 van de 28 EU-lidstaten zich bij de stichting gevoegd.

Contactgegevens

Academie voor Europees Recht (ERA)

Metzer Allee D-54295 Trier - Duitsland

Tel.: +49 651 93737-0

Kantoor Brussel

Avenue d'Auderghem 36 - B-1040 Brussel - België

E-mail: info@era.int

Aantal personeelsleden: 74

Juridische status: stichting zonder winstoogmerk.

Gerelateerde link

[Website van de ERA](#)

Deze pagina wordt beheerd door de Europese Commissie. De informatie op deze pagina geeft niet noodzakelijk het officiële standpunt van de Europese Commissie weer. De Commissie aanvaardt geen enkele verantwoordelijkheid of aansprakelijkheid voor informatie of gegevens waarnaar in dit document wordt verwezen. Gelieve de juridische mededeling te raadplegen voor de auteursrechtelijke regeling voor Europese pagina's.

Laatste update: 24/01/2019

Europees Instituut voor Bestuurskunde – Europees Centrum voor rechters en advocaten (EIPA)

Het Europees Centrum voor rechters en advocaten is een gespecialiseerde antenne van het Europees Instituut voor bestuurskunde (EIPA). Het in Luxemburg gevestigde centrum richt zich op de opleiding van rechters, aanklagers, particuliere advocaten en advocaten van de overheidsdiensten in de EU-lidstaten, kandidaat-lidstaten en landen met een associatieovereenkomst met de EU, alsmede de EVA-landen.

Soorten opleidingsactiviteiten

De mededeling van de Europese Commissie over justitiële opleiding van september 2011 bestempelt het EIPA als een van de weinige Europese aanbieders van opleidingen voor de rechterlijke macht en andere rechtsbeoefenaars. De meeste opleidingsactiviteiten worden ontwikkeld en verzorgd door het Europees Centrum voor rechters en advocaten van het EIPA (EIPA ECJL).

Naast opleidings- en congresactiviteiten met open inschrijving biedt het EIPA ECJL verschillende **op maat gemaakte en praktijkgerichte** opleidingen, advies- en begeleidingsdiensten en vergelijkend onderzoek in verband met de uitvoering van het EU-recht en justitiële opleidingen in de EU-lidstaten en landen die met de EU zijn geassocieerd (kandidaat-lidstaten, EVA-landen enz.). Deze diensten worden geleverd in het kader van contracten en subsidies toegekend door de EU-instellingen of door middel van bilaterale overeenkomsten met de nationale overheden.

In het kader van activiteiten met **open inschrijving** biedt het centrum de volgende activiteiten:

- praktijkgerichte **workshops** van uiteenlopende duur;

- **programma's voor permanente educatie**, zoals masterprogramma's en masterclasses (zowel face-to-face als 'blended' onlineprogramma's); het aanbod omvat programma's met een duur van één week tot twee jaar;
- individueel geselecteerde **e-learningtutorials** over toegang tot documenten, internemarktvraagstukken (zoals vrij verkeer van personen, overheidsopdrachten enz.), milieurecht en justitiële samenwerking;
- **conferenties** over recente ontwikkelingen op verscheidene rechtsgebieden, zoals het Europees recht inzake milieu en financiële diensten, thema's omtrent justitiële samenwerking, het Europees ambtenarenrecht en recente ontwikkelingen op het gebied van de jurisprudentie van het Hof van Justitie.

In het kader van **contractactiviteiten** specialiseren het EIPA en het Europees Centrum voor rechters en advocaten in Luxemburg zich in de volgende activiteiten die in overleg met de cliënt worden **aangepast** aan hun specifieke behoeften:

- workshops waarin sessies over **probleemgestuurd leren en coaching** worden samengebracht;
- **studiebezoeken**, zelfstandig of gekoppeld aan opleidingen over geselecteerde thema's;
- op maat gemaakte activiteiten voor **blended leren**;
- **basisopleidingsmodules** van uiteenlopende duur voor rechters, aanklagers en niet-rechtsprekend gerechtelijk personeel;
- workshops voor de **opleiding van opleiders**, waaronder de ontwikkeling van opleidingsmateriaal en handboeken.

De thema's van de opleidingsactiviteiten van het EIPA ECJL gaan over:

- institutioneel recht van de EU (en de EER);
- Europees bestuursrecht en Europese grondrechten;
- Europese regelgevingsaangelegenheden, zoals milieu-, consumentenbeschermings-, voedselveiligheids-, sociale en arbeidswetgeving;
- alle gebieden van de interne markt van de EU, waaronder financiële dienstverlening, overheidsopdrachten en mededingingsrecht;
- Europese en internationale justitiële samenwerking op het gebied van familie-, handels- en andere civiele aangelegenheden, alsmede rechtshandhaving en justitiële samenwerking in strafzaken;
- de procedures en wijzen van procederen voor de rechtbanken van de EU en de EVA.

Daarnaast specialiseert het centrum zich in opleidings- en begeleidingsactiviteiten die erop gericht zijn **de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht te versterken en de rechtsbedeling en de kwaliteit van het recht te verbeteren** door kennis en praktische ervaring vast te stellen en uit te wisselen op terreinen zoals:

- de invoering van kwaliteitsbeheer in de justitiële sector;
- het beheer van het gerechtelijk apparaat (rechtbanken, openbare ministeries, gerechtelijke opleidingsinstituten);
- de analyse van de behoeften van justitiële opleidingen en de evaluatie van zowel de kwaliteit als de effecten van justitiële opleiding, enz.;
- ethiek en corruptiebestrijding;
- het beleid en de vaardigheden op het gebied van public relations en communicatie;
- de invoering en het gebruik van instrumenten voor e-justitie.

Lopende activiteiten

Het EIPA verzorgt elk jaar 600 tot 700 opleidingsactiviteiten voor 12 000 tot 14 000 deelnemers. Hiervan biedt het EIPA ECJL elk jaar tussen de **110 en 130 opleidingsactiviteiten** aan de bovengenoemde doelgroepen.

Totaal aantal opleidingsactiviteiten (inclusief basisopleiding en studiebezoeken) in 2015: 131

- Activiteiten voor rechters, openbare aanklagers en particuliere advocaten: 28
- Activiteiten voor andere rechtsbeoefenaars, waaronder niet-rechtsprekend gerechtelijk personeel: 3
- Activiteiten voor juristen en anderen die werkzaam zijn bij de overheidsadministratie: 100

Totaal aantal deelnemers in 2015: 2 423

- Activiteiten voor rechters, openbare aanklagers en particuliere advocaten: 375
- Activiteiten voor andere rechtsbeoefenaars, waaronder niet-rechtsprekend gerechtelijk personeel: 26
- Activiteiten voor advocaten die werkzaam zijn bij de overheidsadministratie: 2 022

Gemiddeld aantal dagen per deelnemer in totaal in 2015: 2

- Activiteiten voor rechters, openbare aanklagers en particuliere advocaten: 2
- Activiteiten voor andere rechtsbeoefenaars, waaronder niet-rechtsprekend gerechtelijk personeel: 4
- Activiteiten voor advocaten die werkzaam zijn bij de overheidsadministratie: 2

De bovenstaande statistieken omvatten de basisopleiding, voortgezette opleiding, begeleidingsactiviteiten en studiebezoeken evenals deelnemers van binnen en buiten de EU. De cijfers met betrekking tot het masterprogramma van het centrum zijn echter niet opgenomen. Daarnaast omvatten de cijfers zowel activiteiten met open inschrijving als activiteiten die gedeeltelijk (bv. door middel van subsidies voor acties van DG Justitie) of geheel worden gefinancierd door middel van contracten die de EU en de nationale instellingen aan het EIPA gunnen. Magistraten en juristen die zijn opgeleid in het kader van het Euromed Justice III-project van het EIPA zijn echter niet in deze cijfers opgenomen.

Internationale partnerschappen/overeenkomsten

Het EIPA maakt deel uit van het Netwerk van Europese overheidsdiensten([EUPAN](#)).

Het EIPA ECJL heeft bilaterale samenwerkingsovereenkomsten gesloten met de nationale instellingen voor justitiële opleiding in een aantal EU-lidstaten en kandidaat-lidstaten.

Door de jaren heen heeft het EIPA gewerkt – en blijft het werken – op projectbasis met de nationale instellingen voor justitiële opleiding in Europa en verenigingen van verschillende rechtsbeoefenaars op Europees niveau, zoals de Raad van notarissen van de Europese Unie (CNUE), de Europese Kamer van gerechtsdeurwaarders (CEHJ) en de Raad van de balies van Europa (CCBE).

Historisch overzicht

Het EIPA werd in 1981 opgericht als een **autonome stichting zonder winstoogmerk** die gerichte opleidingen verstrekt over Europese integratiekwesties om te voorzien in de behoeften van de nationale autoriteiten (waaronder de rechterlijke macht) van de lidstaten van de Europese Unie en de Europese instellingen. Tegenwoordig zijn 22 EU-lidstaten plus Noorwegen bij het EIPA aangesloten.

Het EIPA richtte in 1992 zijn eerste antenne op, het **Europees Centrum voor rechters en advocaten**, in Luxemburg met het specifieke doel om opleidingen te bieden voor de rechterlijke macht en het publiek evenals particuliere advocaten met betrekking tot de interpretatie en de toepassing van de communautaire wetgeving, tegenwoordig het EU-recht.

In 2012 stelde het Europees Centrum voor rechters en advocaten van het EIPA een gerichte lokale aanpak vast ten aanzien van zijn belangrijkste doelgroepen. Speciaal voor de leden van de rechterlijke macht (waaronder niet-rechtsprekend gerechtelijk personeel) en andere rechtsbeoefenaars, richten de activiteiten van het centrum zich op het leveren van **op maat gemaakte en praktijkgerichte** opleidingsprogramma's en advies en begeleiding. Deze hebben ten doel niet alleen kennis maar ook praktische knowhow en goede praktijken te verspreiden en bij te dragen aan het scheppen van grensoverschrijdend vertrouwen.

Contactgegevens

EIPA Luxemburg – Europees Centrum voor rechters en advocaten

2, circuit de la Foire Internationale, 1347 Luxemburg, LUXEMBURG

E-mail: info-lux@eipa.eu

Aantal personeelsleden: 15

Rechtsstatus: stichting zonder winstoogmerk

Link

[Website van het EIPA](#)

Deze pagina wordt beheerd door de Europese Commissie. De informatie op deze pagina geeft niet noodzakelijk het officiële standpunt van de Europese Commissie weer. De Commissie aanvaardt geen enkele verantwoordelijkheid of aansprakelijkheid voor informatie of gegevens waarnaar in dit document wordt verwezen. Gelieve de juridische mededeling te raadplegen voor de auteursrechtelijke regeling voor Europese pagina's.

Laatste update: 24/01/2019

Europees netwerk voor justitiële opleiding – ENJO

Als netwerk dat is gericht op excellentie in Europese justitiële opleiding is het ENJO het belangrijkste platform voor en de belangrijkste promotor van de opleiding van en kennisuitwisseling tussen de leden van de Europese rechterlijke macht. Het ENJO vertegenwoordigt de belangen van meer dan 120 000 Europese rechters, openbaar aanklagers en opleiders van rechtsbeoefenaars in heel Europa op opleidingsgebieden als Europees burgerlijk, straf- en handelsrecht, linguïstiek en maatschappelijke vraagstukken.

Het ENJO is opgezet voor het bevorderen van een gemeenschappelijke justitiële en rechtscultuur in Europa. Het heeft als opdracht om een werkelijke Europese justitiële ruimte te helpen creëren en de kennis van de rechtssystemen in de EU te vergroten, en daarmee tevens het wederzijds begrip, het vertrouwen en de samenwerking tussen magistraten in de EU-lidstaten te bevorderen. Verder brengt het ENJO opleidingsbehoeften in kaart en ontwikkelt het opleidingsnormen en -programma's, coördineert het uitwisselings- en opleidingsprogramma's, verspreidt het opleidingsexpertise en -knowhow en bevordert het de samenwerking tussen instellingen voor justitiële opleiding in de EU.

In 2015 groeide het netwerk verder, waardoor het ENJO in dat jaar opleidingen kon verzorgen voor 5 032 rechters en openbaar aanklagers, uit alle lidstaten, door middel van 1 815 uitwisselingen en 84 seminars. Dat betekent een toename met 14,38% van het aantal georganiseerde opleidingsdagen ten opzichte van het voorgaande jaar. Dit succes werd nog vergroot door de verdere verbreding van de activiteitenportefeuille van het ENJO.

De recente ontwikkelingen openden voor het ENJO nieuwe mogelijkheden om niet alleen zijn kernactiviteiten te versterken, maar ook nieuwe partnerschappen aan te gaan, met name door het sluiten van een memorandum van overeenstemming met diverse Europese justitiële netwerken en verenigingen in juni 2014.

Tot slot werden de resultaten van het ENJO geprezen in de conclusies van de Raad "[Opleiding van rechtsbeoefenaars: een essentieel instrument voor het consolideren van het Unieacquis](#)" (2014/C 443/04), waarin de Raad verklaarde dat, op EU-niveau, het ENJO *het meest passende orgaan [is] om, via zijn leden, nationale opleidingsactiviteiten te coördineren en voor rechters en openbaar aanklagers een grensoverschrijdend aanbod aan opleidingen te ontwikkelen.*

2016: Op weg naar de toekomst

De belangrijkste resultaten van het ENJO kunnen als volgt worden weergegeven:

- verdere versterking van het netwerk – onder verwijzing naar de doelstellingen van de mededeling van de Europese Commissie van 2011 en de EU-agenda voor justitie voor 2020 – door het aantal opleidingsactiviteiten te laten toenemen en nieuwe gebieden van het recht en niet-juridische opleidingen voor rechters en openbaar aanklagers toe te voegen, en niet in de laatste plaats door de kwaliteit van de opleidingen te verbeteren door ze aan een uitgebreid evaluatieproces te onderwerpen en samen te werken met een groot aantal partners bij de ontwikkeling van opleidingsactiviteiten;
- verbeterde coördinatie van en bijstand aan nationale opleidingsinstellingen, leden en waarnemers om hun opleidingsaanbod beter voor het voetlicht te brengen door de Catalogus en de Catalogus+ van het ENJO aanzienlijk te upgraden en platforms voor netwerkactiviteiten en opleidingsevenementen te organiseren;
- betere prestaties met de bestaande financiële en methodologische middelen en bij het bieden van deskundigheid en knowhow via het ENJO-netwerk door het aanbieden van activiteiten voor het vaststellen en verspreiden van beste opleidingspraktijken en -methodologieën.

Deze resultaten dragen bij tot de verwezenlijking van de strategische doelen voor de periode 2014-2020:

- om het onderlinge vertrouwen tussen rechters en openbaar aanklagers van verschillende Europese justitiële stelsels te blijven bevorderen;
- om de kennis van EU-recht binnen de Europese rechterlijke macht te vergroten;

- om hoge kwaliteitsnormen voor Europese justitiële opleidingen te waarborgen en hoge kwaliteitsnormen voor nationale justitiële opleidingen te bevorderen;
- om de vroege ontwikkeling van een Europees profiel van rechters en openbaar aanklagers te stimuleren;
- om te streven naar een sterkere netwerkfunctie van het ENJO;
- om te streven naar een effectievere externe samenwerking;
- om in het belang van het behoud van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht het primaat van de rol van het ENJO op alle gebieden van de justitiële opleiding op EU-niveau voor zover mogelijk te versterken.

ENJO-ACTIES

Justitiële uitwisselingen

Door rechtsbeoefenaars in de justitiële omgeving van een andere lidstaat onder te dompelen wordt de uitwisseling van beste praktijken, expertise en kennis bevorderd en het gevoel tot een gemeenschappelijke rechtscultuur te behoren versterkt.

Het uitwisselingsprogramma heeft sinds **de instelling ervan in 2005** een exponentiële groei doorgemaakt. In 2015 vierde het ENJO met trots de tiende verjaardag van het uitwisselingsprogramma voor justitiële autoriteiten. Het aantal begunstigden en deelnemende landen en het type activiteiten dat wordt aangeboden neemt voortdurend toe: in het begin, in 2005, namen er 169 rechters en openbaar aanklagers deel aan de uitwisselingen; in 2015 waren dat er 1 815.

In de loop der jaren is het spectrum van uitwisselingsmogelijkheden ook verbreed om de voorgestelde opleidingsacties te diversifiëren en tegemoet te komen aan de verschillende behoeften van de magistraten, namelijk met:

- kortdurende uitwisselingen tussen rechtbanken van EU-lidstaten (een tot twee weken);
- langdurigere opleidingsperioden (van drie tot twaalf maanden) bij het Hof van Justitie van de Europese Unie, het Europees Hof voor de rechten van de mens en Eurojust;
- (als recente innovatie) gespecialiseerde uitwisselingen tussen rechters en openbaar aanklagers met verschillende specialisaties, zoals milieurecht, vluchtelingenrecht, arbeidsrecht of mededingingsrecht;
- uitwisselingen en studiebezoeken op het gebied van terrorismebestrijding en radicalisering: een nieuw type uitwisseling, ingevoerd in 2015, in reactie op de toenemende behoeften en prioriteiten van EU-magistraten;
- bilaterale uitwisselingen tussen rechtbanken of openbaar ministeries van de EU-lidstaten, ook in 2015 ingevoerd, waarbij een groep rechtsbeoefenaars van dezelfde rechtbank/hetzelfde openbaar ministerie samen een rechtbank/openbaar ministerie van een andere EU-lidstaat bezoeken met het oog op de ontwikkeling van ervaringen, beste praktijken en samenwerking;
- uitwisselingen voor justitieel opleiders waarbij de nadruk ligt op opleidingsmethodologie, met inbegrip van de beste praktijken die door ENJO zijn vastgesteld in het verslag over het proefproject inzake Europese justitiële opleiding, dat in 2012 was voorgesteld door het Europees Parlement en in 2013-2014 is uitgevoerd door de Commissie.

Het ENJO is voornemens zijn aanbod van uitwisselingen voor de rechterlijke macht in de EU verder uit te breiden door de invoering, met ingang van 2016, van uitwisselingen die specifiek zijn bedoeld voor rechtbankpresidenten en hoofden van openbaar ministeries van de EU-lidstaten.

Aiakos-programma

Dit programma voorziet in uitwisselingen van twee weken (één week in het buitenland en één week thuis met buitenlandse collega's) voor gemengde groepen van nationale en buitenlandse magistraten in opleiding of pas benoemde rechters en openbaar aanklagers tussen Europese scholen waar initiële opleidingen worden gegeven, rechtbanken en parketten.

Het hoofddoel van dit project is om begunstigden bewuster te maken van de Europese dimensie van hun (toekomstige) werkzaamheden en het wederzijds begrip van verschillende justitiële culturen en systemen te vergroten. In 2015 namen 401 toekomstige rechters en openbaar aanklagers deel aan het Aiakos-programma.

Studiebezoeken

Studiebezoeken van twee tot vijf dagen bij het Hof van Justitie van de Europese Unie, het Europees Hof voor de rechten van de mens, Eurojust en de Europese instellingen in Brussel bieden rechters, openbaar aanklagers en opleiders uit heel Europa de mogelijkheid om zich vertrouwd te maken met de werking van deze instellingen, alsook om expertise, ervaringen en beste praktijken uit te wisselen.

In 2015 namen bijna 400 toekomstige rechters en openbaar aanklagers deel aan door het ENJO georganiseerde studiebezoeken.

Workshops en seminars

Seminars over strafrechtspleging

Wederzijds vertrouwen vormt het fundament onder een doeltreffende strafrechtspleging in de EU-ruimte. Justitiële opleidingen op het gebied van strafrecht bevorderen een soepele grensoverschrijdende samenwerking, de erkenning van gerechtelijke uitspraken in strafzaken en het vertrouwen van rechtsbeoefenaars in elkaars strafrechtstelsels.

Op dit gebied bevordert het ENJO innovatieve opleidingsmodellen (leren door te doen) door middel van de strafrechtseminars om een beter begrip te kweken van het huidige strafrechtskader van de EU, zodat rechtsbeoefenaars gemakkelijker met elkaar kunnen samenwerken over grenzen heen.

De versterking van de samenwerking tussen verschillende Europese organen en het ENJO is het fundament waarop de door het ENJO ontwikkelde projecten op het gebied van strafrecht rusten. Het Europees justitieel netwerk (EJN) en Eurojust vervullen tijdens ENJO-seminars de rol van katalysator van justitiële samenwerking in strafzaken. De seminars van gemeenschappelijke onderzoeksteams (joint investigation teams, JIT's) met de Europese Politieacademie (Cepol),

ook in samenwerking met het JIT's-netwerk, stellen justitiële en rechtshandhavingsfunctionarissen in staat om hun grensoverschrijdende samenwerking in complexe onderzoeken te verbeteren. Voorts hebben het ENJO en het Europees netwerk voor de opsporing en vervolging van genocide, misdrijven tegen de menselijkheid en oorlogsmisdrijven (het "genocidenetwerk") samen een succesvol opleidingsprogramma inzake internationale kerncriminaliteit en de effecten daarvan op de EU ten uitvoer gelegd.

De seminars over procedurele waarborgen in strafrechtelijke procedures in de EU (een nieuwe, in 2016 te houden reeks seminars) beogen een overzicht te geven van en beter inzicht te bieden in de rechten van de verdediging in strafzaken volgens het EU-recht op basis van een aantal richtlijnen die zijn bedoeld om procedurele waarborgen te versterken (vertolking en vertaling, informatie en toegang tot een advocaat).

In 2015 namen meer dan 400 rechtsbeoefenaars deel aan de seminars over strafrecht.

Linguïstiekproject

Het ENJO besteedt speciale aandacht aan het opzetten van linguïstische projecten voor de opleiding van EU-magistraten in juridisch Engels en juridisch Frans. Sinds 2011 zijn elk jaar in verschillende EU-lidstaten diverse seminars over justitiële samenwerking in burgerlijke en strafzaken georganiseerd waarbij juridisch taalgebruik centraal staat. De cursussen zijn bedoeld om zowel de juridische als de taalvaardigheden van de deelnemers te vergroten door op een praktische en dynamische manier juridische informatie en taaloefeningen met elkaar te verweven. Ook zijn ze bedoeld om de voorwaarden te scheppen voor rechtstreekse contacten tussen rechtsbeoefenaars van de verschillende EU-lidstaten om een gemeenschappelijke Europese rechtscultuur te bevorderen.

Het linguïstisch programma 2015 van het ENJO bood een brede waaier aan opleidingsmogelijkheden voor Europese magistraten: naast taalopleidingen op het gebied van justitiële samenwerking in burgerlijke en strafzaken ook e-lerenmodules en taalopleidingen op het vlak van mensenrechten.

Naast de seminars kwam uit het programma ook een geactualiseerd handboek met Engels en Frans strafrechtelijk vocabulaire voort.

Het taalhandboek is [hier](#) beschikbaar in elektronisch formaat.

In 2015 werd de mijlpaal bereikt van duizend rechters en openbaar aanklagers die sinds het eerste taalseminar (in februari 2011) een opleiding hebben gevolgd. In dat jaar namen meer dan driehonderd rechtsbeoefenaars uit meer dan twintig EU-lidstaten deel aan het linguïstisch programma van het ENJO op de gebieden burgerlijk recht, strafrecht en mensenrechten.

Project betreffende bestuursrecht

De subwerkgroep Bestuursrecht is de concrete vertaling van de verbintenis van het ENJO om in te spelen op de opleidingsbehoeften van alle rechtsbeoefenaars in Europa door een reeks opleidingen op zulke diverse gebieden als overheidsopdrachten, asiel, alternatieve geschillenbeslechting, mensenrechten, toegang tot justitie, belastingen en nog veel meer aan te bieden. In deze opleidingen doen de deelnemers kennis op over de praktijken van hun collega's in Europa en bespreken ze belangrijke rechtsvragen met erkende deskundigen op de desbetreffende gebieden. Bovendien biedt het Europees Hof voor de rechten van de mens deelnemers de mogelijkheid om een zitting van de Grote Kamer bij te wonen en de uitkomst van verschillende procedures te evalueren met huidige en voormalige rechtbankfunctionarissen. In 2015 bundelde de subwerkgroep Bestuursrecht zijn krachten met partners – de Vereniging van magistraten voor mediation en schikking (GEMME), de Vereniging van Europese bestuursrechters (AEAJ) en de Internationale Vereniging van Vluchtelingenrechters (IARLJ) – door samen kwalitatief hoogwaardige opleidingen in mensenrechten, alternatieve geschillenbeslechting en asielrecht te organiseren. Het project ontving ook steun van huidige en voormalige functionarissen van de Europese Commissie, het Europees Hof voor de rechten van de mens, het Hof van Justitie van de Europese Unie en het programma HELP van de Raad van Europa om opleidingen op basis van intercollegiale uitwisselingen en praktijkoefeningen te verzorgen. Om het bereik van zijn activiteiten te vergroten, blijft de subwerkgroep Bestuursrecht streven naar het uitbrengen van podcasts van ten minste twee van zijn opleidingen per jaar. In 2015 werden podcasts van opleidingen op het gebied van overheidsopdrachten en het asielrecht van de EU geproduceerd.

In 2015 volgden meer dan tweehonderd rechters, openbaar aanklagers en justitieel opleiders opleidingsacties van de subwerkgroep Bestuursrecht.

CiLaw-project

Het CiLaw-project heeft als doel om de justitiële samenwerking in burgerlijke zaken te verbeteren en richt zich vooral op de ontwikkeling van de rechtsstelsels en justitiële cultuur van de deelnemende landen en op de belangrijkste aspecten van EU-recht. De kernonderwerpen van de seminars zijn familierecht, ondernemingsrecht, Europees procesrecht en handelsrecht.

Het CiLaw-project organiseert tweedaagse opleidingsactiviteiten voor rechters en openbaar aanklagers in de 28 EU-lidstaten.

Het werkterrein van de CiLAW-seminars zal in de toekomst worden uitgebreid naar nieuwe rechtskundige gebieden om het spectrum van de aangeboden opleidingen te verbreden in het licht van de opleidingsbehoeften van rechtsbeoefenaars in de EU. Ook in 2016 organiseert de subwerkgroep Burgerlijk Recht van het ENJO op podcasts gebaseerde seminars, die geïnteresseerde EU-professionals gratis toegang bieden tot opleidingsprogramma's. In het kader van de samenwerking met projectpartners van het ENJO, en altijd op zoek naar nieuwe opleidingsuitdagingen, is de subwerkgroep Burgerlijk Recht voornemens om in samenwerking met de Europese Vereniging van magistraten voor mediation en schikking (GEMME) het met succes herhaalde opleidingsevenement betreffende Europese civielrechtelijke procedures op het gebied van familierecht opnieuw te organiseren.

In 2015 namen 239 EU-magistraten deel aan de seminars op het gebied van burgerlijk recht.

Methoden van justitiële opleiding

In 2015 werden de justitiële opleidingsmethoden officieel in gebruik genomen en kwam de oprichting van de werkgroep Justitiële Opleidingsmethoden tegemoet aan de volgende behoeften:

- Het delen van goede praktijken op het gebied van justitiële opleidingsmethoden tussen justitieprofessionals in de EU, alsmede de ontwikkeling van nieuwe benaderingen van de overdracht van kennis en het verzorgen van opleidingen;
- De noodzaak om justitiële opleiding te combineren met de kwaliteit van de rechtspleging.

De justitiële opleidingsmethoden kunnen worden gezien als *rode draad* binnen alle andere uitgevoerde ENJO-acties, aangezien zij ten doel hebben om de meest efficiënte en concrete opleidingsmethodologieën voor te stellen en de verspreiding van beste praktijken te bevorderen, twee essentiële vereisten voor elke actie op het gebied van justitiële opleiding.

In 2015 werden de werkzaamheden van de subwerkgroep Justitiële Opleidingsmethoden georganiseerd aan de hand van drie thema's en drie hoofdwerkterreinen: evaluatie/beoordeling, vakbekwaamheid en leiderschap.

Met een duidelijk accent op de instrumenten, heeft de subwerkgroep het [ENJO-handboek voor justitiële opleidingsmethoden in Europa](#) (voorheen bekend als het "Training the Trainers Handbook" – gepubliceerd in 2013) geactualiseerd om het delen ervan te vergemakkelijken en de toegankelijkheid ervan te verbeteren. Bovendien zijn vragenlijsten voor het uitvoeren van evaluaties en een handleiding voor de beoordeling van opleidingen opgesteld om de uitwisseling van beste praktijken tussen nationale opleidingsinstellingen te bevorderen.

In het eerste jaar van deze actie hebben 131 professionals aan de activiteiten deelgenomen.

Themis-competitie voor de Europese rechterlijke macht

De Themis-competitie van het ENJO staat open voor rechters en openbaar aanklagers in opleiding uit heel Europa en heeft als oogmerk om de uitwisseling van ideeën te bevorderen en nieuwe benaderingen op het gebied van internationale samenwerking in burgerlijke en strafzaken, mensenrechten en justitiële deontologie te ontwikkelen. De belangrijkste doelstelling van de Themis-competitie is om toekomstige magistraten uit verschillende Europese landen bij elkaar te brengen om gemeenschappelijke waarden te delen, nieuwe ervaringen uit te wisselen en nieuwe invalshoeken op gebieden van gemeenschappelijk belang te bespreken.

Deze competitie wordt elk jaar door het ENJO georganiseerd en staat open voor rechters en openbaar aanklagers in opleiding van alle opleidingsinstellingen die lid van het ENJO zijn of de status van waarnemer hebben. Teams van drie rechters en openbaar aanklagers in opleiding, begeleid door een docent, kunnen zich inschrijven voor de competitie, die bestaat uit vier halve finales en een grote finale. De winnaar en de nummer twee van elke halve finale kwalificeren zich voor de finale. De prijs voor het winnende team is een studiebezoek van een week, georganiseerd en gefinancierd door het ENJO, aan een Europese justitiële instelling. De onderwerpen van de halve finales en de grote finale verschillen van elkaar. In 2015 waren de onderwerpen: internationale samenwerking in strafzaken, internationale justitiële samenwerking in burgerlijke zaken (Europees familierecht), internationale justitiële samenwerking in burgerlijke zaken (Europese civielrechtelijke procedure), juridische ethiek en professioneel gedrag, het recht op een eerlijk proces (artikel 47 van het EU-Handvest en artikel 6 EVRM).

In 2015 namen 44 teams met in totaal 164 deelnemers deel aan de competitie.

Catalogus

De Algemene Catalogus van het ENJO bestaat sinds 2003. Dit is een catalogus van door ENJO-leden georganiseerde en geselecteerde opleidingsactiviteiten die worden aangeboden aan de rechterlijke macht van de EU-lidstaten. In 2015 verzorgden 16 justitiële instellingen 216 seminars voor de Algemene Catalogus van het ENJO. De belangrijkste onderwerpen die door de Algemene Catalogus worden bestreken zijn beroepspraktijken, maatschappelijke vraagstukken, taalkwesties, justitiële vaardigheden, retorica, Europees internationaal recht, strafrecht, burgerlijk recht en bestuursrecht. Het totale aantal buitenlandse deelnemers aan het Algemene Catalogus-programma voor 2015 bedroeg 1 407.

Catalogus+ van opleidingsactiviteiten in alle lidstaten

Het doel van dit project is om Europese magistraten de mogelijkheid te bieden cursussen te volgen die zijn georganiseerd door justitiële opleidingsinstellingen die lid van het ENJO zijn. In 2015 namen 17 justitiële instellingen deel aan het project, die elk een seminar over een rechtsvraagstuk organiseerden. In totaal werden 280 plaatsen aangeboden aan buitenlandse deelnemers. Als maatstaf voor het succes van het programma kan de invulling van 72% van het totale aantal beschikbare opleidingsplaatsen (206 buitenlandse deelnemers) worden genomen. Daarnaast woonden 1 251 nationale deelnemers door hun respectieve nationale opleidingsinstellingen aangeboden Catalogus+-seminars bij. In 2015 ontvingen 1 457 magistraten opleidingen.

Seminars over terrorismebestrijding

In 2015 werd een uitgebreid opleidingsprogramma voor de bestrijding van terrorisme en radicalisering tot gewelddadig extremisme gelanceerd.

Het ENJO breidt zijn activiteiten al meer dan een decennium uit om tegemoet te komen aan de uitdagingen waar de Europese rechterlijke macht voor staat en komt te staan. De prangende behoefte aan gezamenlijke en gecoördineerde actie en opleidingsprogramma's die specifiek zijn gericht op de onderliggende oorzaken van gewelddadig extremisme en het voorkomen van radicalisering, alsmede op samenwerking tussen justitiële en andere rechtshandhavingsautoriteiten bij de bestrijding van terrorisme en de uitwisseling van beste praktijken op het gebied van de opsporing, vervolging, reclassering en re-integratie van plegers van terroristische misdrijven, is meerdere malen benadrukt in recente verklaringen op hoog niveau en, helaas, door recente gebeurtenissen op verschillende plaatsen in Europa onderstreept. Het was tegen deze achtergrond dat de Europese Commissie het ENJO, samen met zijn leden en partners, de ontwikkeling van een uitgebreid opleidingsprogramma voor de bestrijding van terrorisme en radicalisering tot gewelddadig extremisme toevertrouwde, welk programma tussen september 2015 en mei 2016 ten uitvoer is gelegd en is aangepast aan de behoeften van de betrokken belanghebbenden en rechtsbeoefenaars in de EU. Dit project verschaft rechters, openbaar aanklagers en de beroepsbeoefenaars in de justitiesector een uniek forum om ervaringen en beste praktijken uit te wisselen met hun collega's overal in Europa, om met elkaar in gesprek te gaan over de meest recente wettelijke ontwikkelingen en uitdagingen in de vervolging en toewijzing van zaken waarbij buitenlandse terroristische strijders en andere plegers van extremistisch geweld zijn betrokken, en om oplossingen te vinden voor het probleem van radicalisering en de mechanismen voor de preventie en opsporing daarvan.

In het eerste jaar van deze actie namen meer dan honderd EU-magistraten deel aan een seminar over terrorismebestrijding.

E-tools

Het ENJO investeert in de ontwikkeling van verschillende e-tools om het bereik van justitiële opleidingsmogelijkheden te verbreden en de noodzakelijke middelen te verstrekken aan beheerders van justitiële opleidingsprogramma's en opleidingsinhoud.

De noodzaak om justitiële opleidingen en kennis breder te verspreiden

is altijd aanwezig. Ook is er een noodzaak om de administratieve efficiëntie van het beheer van justitiële opleidingsprogramma's en de deelnemers daaraan te verbeteren. Van even groot belang voor doeltreffende opleidingsacties is dat de partijen

die justitiële opleidingsmogelijkheden plannen en produceren, toegang hebben tot informatie en contacten. E-tools komen aan al deze behoeften tegemoet. Het ENJO heeft een groot aantal e-tools beschikbaar gesteld. Deze omvatten verschillende onlineplatforms, een onlineaanvraagstelsel, e-leren- en blended leren-cursussen, podcasts en webinars en een verzameling virtuele hulpmiddelen. Voorbeelden:

- Een netwerkplatform, dat een essentiële virtuele samenwerkingsruimte vormt voor personen die aan ENJO-projecten werken. Ook heeft het ENJO diverse essentiële tools in huis zoals een expertisedatabank en het platform voor de uitwisseling van informatie over oproepen en uitnodigingen van de Europese Commissie;
- Het ENJO onderhoudt vier e-lerencursussen, die kosteloos openstaan voor iedereen;
- Podcasts en webinars.

ENJO-partners:

- Europese Commissie
- Hof van Justitie van de Europese Unie
- Europees Hof voor de rechten van de mens
- Raad van Europa
- Europese Politieacademie (Cepol)
- Europees Ondersteuningsbureau voor asielzaken
- Eurojust
- Genocidenetwerk – Europees netwerk voor de opsporing en vervolging van genocide, misdrijven tegen de menselijkheid en oorlogsmisdrijven
- Gemeenschappelijke onderzoeksteams
- Europees Netwerk van Raden voor de rechtspraak (ENCJ)
- Vereniging van Raden van State en Hoogste Bestuursrechtelijke Rechtscolleges van de Europese Unie (ACA-Europe)
- Europees justitieel netwerk (EJN)
- Internationale Vereniging van Vluchtelingenrechters (IARLJ)
- Vereniging van Europese mededingingsrechters (AECJL)
- Europese Vereniging van magistraten voor mediation en schikking (GEMME)
- Europese vereniging van rechters die arbeidsrechtelijke zaken behandelen (EALCJ)
- Forum van rechters in milieuzaken van de Europese Unie (EUFJE)
- Europees netwerk van openbaar aanklagers voor het milieu (ENPE)
- Netwerk van openbaar aanklagers of vergelijkbare autoriteiten bij de hoogste rechterlijke instanties van de lidstaten van de Europese Unie (NADAL)
- Vereniging van Europese bestuursrechters (AEAJ)
- Internationale Vereniging voor Europese samenwerking op het gebied van justitie en binnenlandse zaken (EUJUST)
- Max Planck-instituut

Behaalde mijlpalen

Het ENJO is een internationale organisatie zonder winstoogmerk, opgericht in 2000.

- 1999: informele bijeenkomsten van hoofden van onderwijsinstellingen in de EU die justitiële opleidingen aanbieden.
- 2000: oprichting van het Europees netwerk voor justitiële opleiding (handvest van Bordeaux).
- 2003: het REFJ wordt een Belgische internationale organisatie zonder winstoogmerk en krijgt rechtspersoonlijkheid.
- 2004: reorganisatie om voldoende financiële draagkracht te garanderen en instellingen voor justitiële opleidingen uit nieuwe EU-lidstaten gaan deel uitmaken van het netwerk.
- 2005: oprichting van een permanent secretariaat in Brussel.
- 2006: het ENJO krijgt de bevoegdheid van de Europese Commissie voor de implementatie van de eerste jaarlijkse uitwisselingsprogramma's van het rechtswezen.
- 2008: viering van belangrijke mijlpalen in het aantal voltooide justitiële uitwisselingen en het aantal beschikbare opleidingen in de catalogus.
- 2009: het ENJO wordt erkend als belangrijke partij voor de verdere ontwikkeling van de e-justitiestrategie van de EU.
- 2010: lancering van eerste eigen opleidingsprogramma's.
- 2012: het aantal deelnemers aan de verschillende opleidingsactiviteiten van het ENJO blijft krachtig stijgen (uitgezonderd die van de ENJO-catalogus): de doelstelling van 2 400 wordt dat jaar overschreden.
- 2013: met het toekennen van exploitatiesteun voor de periode 2014-2020 in het kader van het nieuwe justitieprogramma van de EU en het onderstrepen van de belangrijke rol van het ENJO bij het bevorderen van justitiële opleidingen (Verordening (EU) nr. 1382/2013) geeft de Europese Commissie blijk van haar waardering voor de prestaties van het netwerk.
- 2014: het ENJO ondertekent een memorandum van overeenstemming met twaalf Europese netwerken en verenigingen voor toekomstige samenwerking op het gebied van justitiële opleiding.
- Het fundamentele belang van het ENJO binnen het domein van de Europese justitiële opleiding wordt erkend door de Raad van de Europese Unie.

Contactgegevens

Adres: Handelsstraat 123, B-1000 Brussel, België

Juridische status: Internationale vereniging zonder winstoogmerk (IVZW) naar Belgisch recht

E-mail: [✉ ejtn@ejtn.eu](mailto:ejtn@ejtn.eu);

Link

[✉ Website van het ENJO](#)

Deze pagina wordt beheerd door de Europese Commissie. De informatie op deze pagina geeft niet noodzakelijk het officiële standpunt van de Europese Commissie weer. De Commissie aanvaardt geen enkele verantwoordelijkheid of aansprakelijkheid voor informatie of gegevens waarnaar in dit document wordt verwezen. Gelieve de juridische mededeling te raadplegen voor de auteursrechtelijke regeling voor Europese pagina's.

Laatste update: 24/01/2019